

ԱԼՎԱՐԴ ՂԱԶԻՅԱՆ*բանասիրական գիյր. թեկնածու, ՀԱԻ***ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՎԱՎԵՐԱԳԻՐԵՐ
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի մշակույթի, պատմության խնդիրները մշտապես ուսումնասիրման առարկա են հայ մտավորականների համար: Նոր շրջանում անհրաժեշտություն է առաջացել միավորելու եւ համատեղելու ջանքերն ու աշխատանքները: Այս առումով կարեւոր իրադարձություն է Պատմական ու հնագիտական ընկերության հիմնադրումը (1913 թ., Թիֆլիս), որը կապված է հիմնադիր Գյուտ ավ. քին. Աղանյանցի եւ հայ նշանավոր մի շարք գիտնականների ու մշակութային գործիչների հետ¹: Ստորեւ ներկայացնում ենք այդ ընկերության հիմնադրմանը վերաբերող վավերագրեր, որոնք պահվում են Հայաստանի ազգային արխիվում (ֆոնդ 654)²:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հոկտեմբերի 5-ին 1913 թ. տեղի ունեցավ Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության հիմնադիրների եւ ընտրված իսկական անդամների ընդհանուր ժողովը՝ Հովնանյան օր. դպրոցի դահլիճում:

Ներկա էին՝ Բարձ. Գյուտ. ավ. քին. Աղանյան¹, Ստ. Մալխասյան², Ստ. Լիսիցյան³, Ա. Բաբախանյան (Լեո)⁴, Ի. Հարությունյան⁵, Հովհ. Թումանյան⁶, Ս. Տեր-Ավետիսյան⁷ եւ Ա. Շահնազարյան⁸:

1 Կազմակերպության կանոնադրությունը հրատարակել է Գյուտ ավ. քին. Աղանյանցը. տե՛ս «Կանոնադրություն Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության», Թիֆլիս, 1914:

2 «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը սույն փաստաթղթերը հրատարակում է լեզվաճական մասնակի խմբագրումներով եւ ուղղումներով:

Ժողովի զբաղման առարկան էր Ընկերություն խորհրդի անդամների ընտրությունը:

Ընդհանուր ժողովի նախագահ ընտրվեց Բարձ. Գ. ավ. քհն. Աղանյանը, եւ քարտուղար՝ Ա. Շահնազարյանը:

Նախքան ընտրությունն անցնելը՝ ժողովականները մանրամասն ծանոթացան Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության պատշաճավոր իշխանության կողմից հաստատված կանոնադրությանը, որից հետո գաղտնի քվերակությամբ ընկերության խորհրդի նախագահ ընտրվեց Վրաստանի եւ Իմերեթի թեմի առաջնորդ Գեր. Մեսրոպ եպս. Տեր-Մովսիսյանը⁹, գանձապահ՝ Բարձ. Գ. ավ. քհն. Աղանյանը, թանգարանապետ՝ պ. Ստ. Մալխասյանը, եւ մատենադարանապետ՝ պ. Ա. Շահնազարյանը:

Այնուհետեւ ընդհ. ժողովը հանձնարարեց ընկերության խորհրդին՝ օգուտ քաղել առիթից եւ հայոց տառերի ու տպագրության գյուտի հոբելյանը շողկապել ընկերության հանդիսավոր բացման հետ, եւ ըստ այնմ էլ՝ պատշաճ նյութեր պատրաստել այդ օրվա համար:

Ժողովը որոշեց նաեւ հանձնարարել Ընկերության խորհրդին՝ իր կողմից շնորհակալություն հայտնել Վիեննայի համալսարանի ուսուցչապետ պ. Ստրժիգովսկուն¹⁰՝ Հայոց պատմ. եւ հնագիտ. ընկերության առաջարկությամբ եւ նախաձեռնությամբ հայոց ճարտարապետության մասին իր կարգացած դասախոսության համար:

Նախագահ ընդհ. ժողովի՝ Գյուլ. ավ. քհն. Աղանյան (ստորագր.)
Քարտուղար՝ Ա. Շահնազարյան

Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետեւ՝ ՀԱԱ),
Փ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 24:
Բնագիր: Զեռագիր:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 2

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
12 հոկտեմբերի, 1913 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.
Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան
Ստ. Մալխասյան

Ա. Շահնազարյան
Գյուտ ավ. քին. Աղանյան
Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Գյուտ ավ. քհն. Աղանյանը, ծանոթացնելով խորհրդին
Ընկերության գանձարանի դրույթյան հետ, ներկայացրեց
մուտքի եւ ելքի հաշիվները՝ փաստաթղթերով՝ ընկերու-

թյան սկզբնավորությունից մինչեւ հոկտ. 23:
Նա հայտնեց, որ Ընկերության բացման առթիվ նվիրաբե-
րում է իր հրատարակած «Դիվան Հայոց պատմության»
ժողովածուի հատորները եւ «Լուծայի»¹¹ 16 տարվա հա-

մարները:
Ա. Շահնազարյանը խոստացավ նվիրել «Փորձի»¹² մի քա-

նի տարվա համարները:
Ընկերության կանոնադրության պար. 40-ի համաձայն՝

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Առաջարկել գանձապահին՝ պատրաստել մուտքի եւ ծախ-
քի մատյան ու հաշիվը մտցնել նրա մեջ:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 25:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 3
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ
28 հոկտեմբերի, 1913 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.

Անդամներ՝ պ. Ստ. Լիսիցյան

Ա. Շահնազարյան

Արժ. Գյուտ ավ. քին. Աղանյան

ԼՍԵՑԻՆ - Գյուտ ավ. քհն. Աղանյանը Հայ գրողների ընկերության¹³
կողմից հայտնեց, որ վերջինս մեր Ընկերության տրամադ-
րության տակ է դնում Հայոց բարեգործական ընկերու-
թյան¹⁴ տան մեջ ունեցած իր գրասենյակը:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Որոշվեց տպագրել դիվանական գործառույթյան բլանկներ ու գրքեր: Գնել պահարան գործերի ու գրքերի համար: Հանդիսով բանալ Ընկերության հրատարակչական առաջին նիստը՝ նպատակ ունենալով առաջ բերել պատմական ու հնագիտական հարցասիրություն:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 26:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 4

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
17 դեկտեմբերի, 1913 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.

Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան

Ստ. Մալխասյան

Ասլան Շահնազարյան

Գյուտ ալ. քին. Աղանյան

Անդամ-քարտուղար՝

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Շնորհակալություն հայտնել Հայ գրողների ընկերության վարչությանը՝ իրենց գրասենյակը մեր տրամադրության տակ դնելու համար:

Ընկերության հանդիսավոր բացման առթիվ կարգացվելիք դասախոսությունների նյութերը բաշխվեցին հետևյալ կերպով.

1. Ընդհանուր ակնարկ Հայ պատմագրության վրա. կարգալու է պ. Ստ. Մալխասյանը:

2. Հայկական դիվաններ. կարգալու է Գյուտ ալ. քին. Աղանյանը:

3. Արձանագրությունները իբր պատմության աղբյուր. կարգալու է Ա. Շահնազարյանը:

4. Ստ. Լիսիցյան՝ «Հայերեն ձեռագիրները»:

5. Ս. Տեր-Ավետիսյան՝ «Հնագիտության նշանակությունը»:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 27:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 5

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
23 հունվարի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.

Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան

Ստ. Մալխասյան

Ա. Շահնազարյան

Գյուտ ալ. քին. Աղանյան

Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Անդամների թիվը ավելացնելու համար որոշվեց մի գրող-
թյամբ դիմել Ռուսաստանի ու արտասահմանի ձեռնհաս
հայագետներին, որի համար կազմվեց հետեւյալ ցուցակը:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Անդամության հրավեր ուղարկել հետեւյալներին.

Ռուսաստանում

Միաբան՝ դպիր Գալուստ¹⁵, Գարեգին եպս. Հովսեփյան¹⁶,
Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյան¹⁷, Աշոտ Հովհաննիսյան¹⁸, Մես-
րոպ վրդ. Մաքսուդյան¹⁹, Սահակ վրդ. Ամատունի²⁰, Եր-
վանդ Տեր-Մինասյան²¹, Թորոս Թորամանյան²², Հայկ Հով-
հաննիսյան²³, Լեւոն Մելիքսեթյան²⁴, Ռուբեն Աբրահամ-
յան²⁵, Երվանդ Լալայան²⁶, Լեո (Առաքել Բաբախանյան),
Միսակ Խոստիկյան, Երվանդ Շահազիզյան²⁷, Աբրահամ
Չառփնեյան, Կարապետ Կոստանյան²⁸, Քուչուկ-Հովհան-
նիսյան²⁹, Նիկողայոս Ադոնց³⁰, Օրբելի³¹, Աշխարհբեկ Քա-
լանթարյան³², Հրաչյա Աճառյան³³:

Վենետիկ

Հայր Հովհաննես Թորոսյան³⁴, Պոլտորյան³⁵, Երեմյան³⁶:

Վիեննա

Հ. Գալամբերյան³⁷, Ներսես Ակինյան³⁸, Հակովբ Տաշյան³⁹,
Գաբրիել Մինարյան, ՊելեգրիկՋյան⁴⁰:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 28 եւ շրջ.:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 6

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
29 հունվարի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Ստ. Լիսիցյան
Անդամներ՝ Գյուտ ալ. քին. Աղանյան
Ստ. Մալխասյան
Ա. Շահնազարյան

Անդամ-քարտուղար՝ Ս. Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - *Կարգադրեց անդամության համար կազմված անձանց ցուցակը:*

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - *Գրավոր դիմել բոլորին ու ստանալ նոցա համաձայնությունը՝ Ընկերության անդամ ընտրելու համար:
Պատրաստություն տեսնել Ընկերության հանդիսավոր բացման համար:*

Մեր կանոնադրության պար. 2-ի համաձայն՝ որոշվեց հրատարակել Տարեգիր հետևյալ ծրագրով.

1. Մասնագիտական ուսումնասիրություններ ու բնագրեր:
2. Գիտական քրոնիկոն ու մատենագիտություն:
3. Գիտական զեկուցումներ:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 29:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 7

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
20 փետրվարի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.
Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան
Ստ. Մալխասյան
Ա. Շահնազարյան

Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Նախագահը առաջարկեց կարդալ Ընկերության բացման առթիվ կազմակերպվող հանդեսին կարդացվելիք նյութերի ցանկը:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Հանդեսը բանալ մարտի 2-ին՝ կիրակի՝ երեկոյան 8 ժ.՝ Բարեգործ. ընկ. դահլիճում:

Այս մասին հայտարարել լրագիրների միջոցով հետեւյալը. «Մարտի 2-ին՝ կիրակի՝ երեկոյան Կովկ. հայ բարեգործ. ընկ. դահլիճում տեղի կունենա նորահաստատ Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկ. հանդիսավոր բացումը: Հանդեսը կբանա ընկ. նախագահ Մեսրոպ եպս.՝ բացման ճառով. այնուհետեւ հաջորդաբար կխոսեն Ընկերության անդամները»:

Մոտքը առանձին հրավերով: Մշակվեց հրավերի ձեւը:

Ստ. Մալխասյանը կարդաց մի ուսումնասիրություն հայ պատմագիրների մասին, իսկ Ա. Շահնազարյանը՝ արձանագրությունների մասին:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 30:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 8

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
29 մարտի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Ս. Մեսրոպ եպս.

Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան

Գյուտ ալ. քին. Աղանյան

Ա. Շահնազարյան

Ստ. Մալխասյան

Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Նիստը տեղի ունեցավ Երաժշտական ընկերության⁴¹ դահլիճում՝ բազմաթիվ հրավիրված հյուրերի ներկայությամբ: Նիստը բացեց Մեսրոպ եպս. մի ճառով, ուր բացատրեց նորակազմ Պատմական եւ հնագիտական ընկերության նպատակները: Այնուհետեւ հասարակական եւ

ազգային-կրթական զանազան հաստատությունաց ներկայացուցիչները շնորհավորեցին Ընկերության բացումը՝ ուղերձներով եւ ճառերով, որից հետո Ընկերության անդամները կարգացին հետեւյալ զեկուցումները. Ստ. Մալխասյան՝ «Ընդհանուր ակնարկ հայ պատմագրության վրա», Գյուտ ավ. քհն. Աղանյան՝ «Հայկական դիվանները», Ա. Շահնազարյան՝ «Արձանագրությունները իբր պատմության աղբյուր»:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 31 եւ շրջ.:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 9

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
17 ապրիլի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ եպս.

Անդամներ՝ Ստ. Մալխասյան

Ստ. Լիսիցյան

Ա. Շահնազարյան

Գյուտ ավ. քհն. Աղանյան

Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Զեկուցվեց, որ անդամագրվել ցանկացել են Տ. Հուսիկ արքեպիսկոպոսը, Մեսրոպ վրդ. Մաքսուդյանը, Ստեփան Կանայանը⁴², Երվանդ Տեր-Մինասյանը:

Խորհուրդը քննության առավ տարեգրի հրատարակության գործը: Ս. Տեր-Ավետիսյանն առաջարկեց կազմակերպել ակադեմիկ Մառի⁴³ հոբելյանը:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Վարվել կանոնադրության համաձայն:

Խմբագրական գործը կատարել հերթով: Առաջին գիրքը խմբագրելու է Ստ. Մալխասյանը: Պարտականություն ղենել բոլոր անդամների վրա՝ պատմական-հնագիտական նյութ ժողովելու:

Խորհուրդը հայտնեց իր համաձայնությունը:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 32:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 10
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
29 նոյեմբերի, 1914 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ պ. Ստ. Լիսիցյան
 Անդամներ՝ Արժ. Գյուտ ավ. քին. Աղանյան
 Անդամ-քարտուղար՝ Ս. Տեր-Ավետիսյան

ԼԱՅՑԻՆ - Կարգացվեցին անցյալ նիստերի արձանագրությունները: Ի նկատի ունենալով, որ խորհրդից երկու հոգի՝ պ. Ա. Շահ-նազարյան եւ պ. Ստ. Մալխասյան պաշտոնով տեղափոխվեցին Թիֆլիսից, որոշվեց հրավիրել ընդհանուր հերթական ժողով՝ խորհրդի կազմը լրացնելու համար: Այդ նիստին ընտրել նաեւ նոր անդամներ՝ հետեւյալ անձանց, որոնք հայտնել էին իրենց համաձայնությունը.

Տ. Հուսիկ արքեպ.

Եփրեմ եպս.

Մեսրոպ վրդ. Մաքսուդյան

Ստ. Կանայան

Երվանդ Տեր-Մինասյան

Մինաս Բերբերյան⁴⁴:

Այդ հերթական ընդհանուր ժողովին կարգալու են.

Ս. Տեր-Ավետիսյան՝ Հ. եպս. Սուրենյանի «1827 թ. պատերազմը եւ հայերի գաղթը», Գ. քհն. Աղանյան՝ «Հայաստանի վերանորոգումի ծրագիրը Եկատերինա Բ.-ի ժամանակ», Ստ. Լիսիցյան՝ «Հնդկահայերի ծրագիրը»: Հանգուցյալ Աբրահամ Բարունյանի ժառանգները, ուղարկելով Ընկերության իրենց հոր գրադարանի ցուցակը, հայտնեցին, որ մատենադարանը նվիրում են Ընկերության եւ առաջարկում են ընդունել: Խորհուրդը որոշեց հանձն[արար]ել պ. Ստ. Լիսիցյանին եւ Գ. ավ. քհն. Աղանյանին՝ գնալ եւ ընդունել գրքերը ու ցուցակով հանձնել խորհրդին:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 33 եւ շրջ.:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 11
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
16 հունիսի, 191-- թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝

Անդամներ՝ Ստ. Մալխասյան

Գյուտ քին. Աղանյան

Անդամ-քարտուղար՝ Ս. Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Այս նիստին հրավիրված էր եւ Ընկերության հիմնադիր անդամ Հովհաննես Թումանյանը:

Քննության առնվեց Ընկ. գործունեությունը, որ դադարել էր պատերազմի հետ կապված շատ աննպաստ պայմանների պատճառով:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Վերսկսել Ընկերության գործունեությունը, հրատարակել տարեգիրը:

Սկիզբը դնել պատմական հիշատակարանների պահպանության գործին՝ սկսելով Հաղպատի վերանորոգությունը: Իսկ Անիի մասին համաձայնության գալ Մառի հետ: Ուսումնասիրության կենտրոն դարձնել Լոռու ձորը:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 34:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Ձեր փետրվար 4-ի (այստեղ ստացված՝ ապրիլի 2-ին) առաջարկությունը պատիվ ունեմ պատասխանելու, որ համաձայն եմ Ընկերությանդ իսկական անդամ լինելու:

Խորապես զգալով այդպիսի մի Ընկերության գոյության անհրաժեշտությունը՝ բոլոր սրտով շնորհավորում եմ նրա բացումը եւ առաջադիմություն ու բարգավաճում եմ ցանկանում նրան:

Երվանդ Տեր-Մինասյան

2 ապրիլի, 1914

Ալեքսանդրապոլ

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 35: Ինքնագիր:

Նախագահ Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության՝
Գերապատիվ Սրբազան Հայր

Հատուկ ներողություն եմ խնդրում, որ ցարդ ուշացրի պատասխանս
Ընկերությանդ սիրալիր առաջարկին, այն է՝ համաձայնելու Ընկերու-
թյանդ անդամագրվելու:

Տոներին՝ Ձեզ մոտ գալիս, ես պետք է այս մասին հայտնեի, բայց
խոսակցության ընթացքում մոռացա եւ ահա այժմ հայտնում եմ, որ հա-
մաձայն եմ ընտրվելու, իհարկե քվեարկությամբ, եւ կամ ինչպես Ընկե-
րությանդ կանոնադրությունն է թելադրում:

Կղժվարանամ միայն հոգված հասցնելու Ընկերությանդ տարեգ-
րության համար, քանի որ նախընթաց տարվա պես ստիպված եմ Կարս
գնալ՝ ամառս մասնավոր դասեր ճարելու. իսկ թափված անմշակ աշխա-
տությունները վերամշակելու եւ տպագրության հանձնելու ժամանակը
գլխավորապես, ինչպես Ձեզ անհայտ չէ, ուսուցիչներին համար արձա-
կուրդն է, մանավանդ՝ ամառային:

Ցանկանալով ընկերությանդ բարգավաճում՝ խորին հարգանք՝

Սյուսիան Կանայան

22 մայիսի, 1914

Վաղարշապատ

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 36 եւ շրջ.: Ինքնագիր:

«Մշակ»⁴⁵

Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության խորհուրդն իր վերջին նիստում՝ ապրիլի 17-ին, լսելով իր անդամ-քարտուղար Սմբատ Տեր-Ավետիսյանի առաջարկությունը հայագետ ուսուցչապետ Մառի 25-ամյա գիտական գործունեության հոբելյանը տոնելու մասին՝ որոշեց հոբելյանական հանդեսը կազմակերպելու գործը վերցնել իր վրա:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 37:

Պատմական ընկերության

Ներսիսյան դպրանոցի նոր շինության մեջ կիրակի օրը՝ ամսիս 13-ին, հայ գրերի գյուտի 1500-ամյակի եւ հայկական տպագրության 400-ամյակի առթիվ տեղի կունենա հոբելյանական հանդես՝ գրության հետ կցված ծրագրով:

Հայտնելով Ձեզ այդ մասին, Մեծապատիվ պարոն, խնդրում եմ Ձեր ներկայությամբ հարգել այդ հոբելյանը:

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԹԵՄԻՆ ԹԻՖԼԻՍԻ՝

Մեսրոպ եպս.

(ստոր.)

9 հոկտեմբերի, 1913

Թիֆլիս

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 41: Տպագիր:

Հմ. 10

12 հունիսի, 1919 թ.

Հայաստանի Հանրապետության լուսավորության պարոն նախարարին.

Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերությունը, կամենալով իր գործունեությունը տեղափոխել Հայաստան՝ կենտրոն ունենալով Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքը, ընդամին ներկայացնում է հինգ օրինակ «Կանոնադրություն Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության»՝ խնդրելով հաստատել այդ կանոնադրությունը:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 44: Թողոն: Ձեռագիր:

Հմ. 12

12 հունիսի, 1919 թ.

Հայաստանի Հանրապետության լուսավորության պարոն նախարարին.

Քաջ Հայտնի է, որ ներկա մեծ պատերազմի ընթացքում մեր պատմական եւ հնագիտական ու ընդհանրապես բոլոր կուլտուրական հիշատակարանները մեծամեծ վնասներ կրեցին, եւ մնացորդներն էլ այժմ անխնամ մնալով՝ կա՛մ անցնում են օտարների ձեռքը, կա՛մ հետզհետե ոչնչանում են: Ուստի, բնականաբար, առաջ է գալիս մի հաստատության կարիք, որ այդ բոլորը կորստից ազատի ու ժողովելով մի տեղ՝ պահի: Այդ հաստատությունը լինելու է ազգային թանգարան, որի կարիքը հրամայողաբար առաջ է բերել մեր ժամանակը: Մենք չենք կարող մեզ ճանաչել, ուսումնասիրել մեր անցյալը եւ ներկան՝ առանց Հնագիտական-պատմական թանգարան ունենալու: Ոչ մի բարձրագույն ու միջին դպրոց, թատրոն, արվեստագետ, վիպասան, առանց թանգարանի օժանդակության, չի կարող կանգնել իր կոչման բարձրության վրա:

Ուստի, Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերությունը, դիմելով Ձեզ, խնդրում է հենց այժմվանից Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքում հիմք դնել ազգային կենտրոնական թանգարանի եւ խնամք առնել մեր հիշատակարանների պահպանության ու ժողովելու մասին:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 45: Թողոն: Ձեռագիր:

Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերության նախագահ
Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսին

Մեր կյանքի պատմական ուսումնասիրության եւ անցյալի հիշատակարանների պահպանության հրամայողաբար պահանջը 1913 թ. ստիպեց մի խումբ անձանց (Գյուլտ քհն. Աղանյան, Ստեփան Լիսիցյան, Սմբատ Տեր-Ավետիսյան, Հովհաննես Թումանյան, Ասլան Շահնազարյան)՝ հիմք դնել Հայոց պատմական եւ հնագիտական ընկերությանը, որի կանոնադրությունը պատշաճ իշխանության կողմից հաստատվեց 1913 թ. մայիսի 29-ին, իսկ 1914 թ. մարտի 29-ին տեղի ունեցավ Ընկերության հանդիսավոր բացումը, ուր նախագահ Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսը ծանոթացրեց նորակազմ ընկերության նպատակների հետ: Այն անթիվ ճառերը, որ արտասանեցին կազմակերպության ուսումնական եւ կրթական հաստատությունների ու մամուլի ներկայացուցիչները, մի անգամ էլ ապացուցեցին այդ ընկերության անհրաժեշտությունը:

Առաջին հերթին Ընկերությունը պատրաստվեց հրատարակել իր «Տարեգիրը», որի նյութն արդեն բաժանված էր, եւ սկիզբը դնել թանգարանի, երբ սկսվեց 1914 թ. պատերազմը, որի ընթացքում տապալվեց ամեն մի կուլտուրական գործ, մանավանդ որ Ընկերության վարչության անդամները այլ եւ այլ հանձնարարություններով հեռացան թիֆլիսից: Ընկերությունը որոշեց սպասել պատերազմի վախճանին, ձեռք բերեց մի գրադարան՝ բաղկացած 118 կտոր հայագիտական կարեւոր գրքերից: Այնուհետեւ դիմեց Հայաստանի Հանրային կրթության պ. նախարարին (Գեւորգ Մելիք-Ղարաբոյունյանին) հետեւյալ երեք առաջարկով.

1. Բանալ Ազգային թանգարան.

2. Հրատարակել հնությունների պահպանության եւ ուսումնասիրության վերաբերյալ օրենքներ.

3. Հաստատել Ընկերության կանոնադրությունը, որպեսզի կարելի լինի Ընկերության գործունեությունը վերսկսել Հայաստանում:

Այս առաջարկները մնացին անպատասխան, թեեւ հետո համալսարանական «կոմիսիայի» միջոցով հանձնարարվեց մեր անդամ-քարտուղար Սմբատ Տեր-Ավետիսյանին՝ կազմել հնությունների պահպանության եւ հնագիտական վարչություն հաստատելու օրենքների նախագիծ, որը կազմելուց հետո հաստատվեց նախարարի կողմից, բայց չգործադրվեց:

Ի նկատի ունենալով հնությունների պահպանության եւ ուսումնասիրության այն անկերպարանք վիճակը, որ այժմ կար Հայաստանում, եւ այն վտանգը, որ զանազան մասնավոր գիտական ընկերություններ եւ էքսկուրսիաներ օրենքների բացակայության պատճառով կարող են ի զուրն գործ դնել իրենց տված ազատությունը՝ Պատմ. եւ հնագիտ.

ընկերությունը փետր. 20-ին տեղի ունեցած նիստում որոշեց լիազորել Ընկերության նախագահ Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսին: Առաջարկել Հայկական Համալսարանի խորհրդին, որ վերջինս [Հաստատի] մի պետական հիմնարկություն, որը ամբողջովին իր վրա վերցնի Պատմական եւ հնագիտական ընկերության նպատակների իրագործումը:

Ի նկատի ունենալով գործի մասնագիտական կողմը՝ Ընկերությունս պարտավոր է աջակցել պետությանը՝ հնագիտական օրինագծեր մշակելիս եւ «Ազգային թանգարան» հաստատելիս:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թթ. 47-48 շրջ.: Թուղոն: Ձեռագիր:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՀԱՅՈՑ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՒ

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ

20 փետր., 1920 թ.

Թիֆլիս

Նիստ հմ. 12

«Հորիզոն»⁴⁶

Նախագահ՝ Մեսրոպ եպս.

Ստ. Լիսիցյան

Ս. Տեր-Ավետիսյան

Ծանոթացանք Ընկերության դրության եւ գործունեության հետ. եւ, ի թիվս որոնց, ի նկատի ունեցանք նախարարին դիմելը, որ հնագիտ. կոմիսիա եւ թանգարան հաստատվի եւ Ընկերության կանոնադրությունը:

Եղավ երկու առաջարկ.

1. Ընկերությունը տեղափոխել Հայաստան՝ իբրեւ մասնավոր ընկերություն,

2. Հանձնարարել համալս. ժողովին՝ միջնորդել պետությանը, որ Հայաստանում հաստատվի մի պետական հիմնարկություն, որն իր վրա վերցնի ընկերության նպատակների^{3*} իրագործումը:

Ընդունվեց վերջին առաջարկը:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 49 եւ շրջ.: Թուղոն: Ձեռագիր:

3* Բայ է թողնված փ բառ՝ անընթեռնելի (ծան.՝ կազմ.):

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 12

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
11 հունիսի, 1919 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Ստ. Լիսիցյան
Անդամներ՝ Գյուտ ավ. քին. Աղանյան
Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Ի նկատի ունենալով հնագիտական, պատմական հիշատակարանների անխնամ վիճակը՝ որոշվեց.

ՈՐՈՇԵՑԻՆ - Մի գրությունը գիմել Հայաստանի լուսավորության նախարարին՝ խնդրելով հրատարակել օրենքներ մեր հնությունների ուսումնասիրության եւ պահպանության վերաբերյալ:

Խնդրել նախարարին՝ բանալ Ազգային թանգարան:
Ներկայացնել ընկերության կանոնադրությունը Հայոց կառավարությանն ի հաստատության եւ ընկերության գործունեությունը տեղափոխել Հայաստան:

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 58: Բնագիր: Ձեռագիր:

ՕՐԱԳԻՐ հմ. 13

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
20 փետրվարի, 1920 թ.

ՆԵՐԿԱ ԷԻՆ

Նախագահ՝ Մեսրոպ Եպիսկոպոս
Անդամներ՝ Ստ. Լիսիցյան
Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ԼՍԵՑԻՆ - Քննության առնվեց Ընկերության արդի վիճակը, որի համար քարտուղարը մի զեկուցում արավ Ընկերության անցյալ գործունեության մասին եւ նկարագրեց գանձա-

րանի ու մատենադարանի վիճակը: Ապա հիշեց, որ վերջին անգամ դիմած է Հայաստանի հանրային կրթության պ. Նախարարին՝ հետեւյալ երեք առաջարկով.

1. Հաստատել Պատմ.-հնագիտ. ընկ. Կանոնադրությունը՝ Հայաստանում գործելու համար.

2. Բանալ Ազգային թանգարան⁴⁷.

3. Հրատարակել հնությունների պահպանության վերաբերյալ օրենքներ:

Ասվեց, որ այս առաջարկները մնացին անպատասխան:

Անցնելով Ընկերության հետագա վիճակին՝ եղավ երկու առաջարկ.

4. Ընկերության գործունեությունը տեղափոխել Հայաստան՝ պահելով նրան իբրեւ մասնավոր հաստատություն:

5. Առաջարկել Հայկական համալսարանի խորհրդին, որ վերջինս միջնորդի պետությունը, որ Հայաստանում հաստատվի մի պետական հիմնարկություն, որն իր վրա վերցնի ընկերության նպատակների իրագործումը:

Միաձայն անցավ երկրորդ առաջարկը: Այս նպատակով խորհուրդս լիազորեց պ. Նախագահին՝ վերահիշյալ նպատակին հասնելու համար հարաբերություններ սկսել Համալսարանի խորհրդի եւ, եթե պետք լինի, նաեւ պետություն հետ:

Ի նկատի ունենալով գործի մասնագիտական բնավորությունը՝ Ընկերությունս իր կողմից պատրաստ է աջակցել գիտությունը, եթե պետությունն այդ հարկավոր կհամարի: Պատրաստել Ընկերության մասին մի զեկուցագիր եւ տալ պ. Նախագահին:

Նախագահ՝

Անդամ-քարտուղար՝ Սմբատ Տեր-Ավետիսյան

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թթ. 59-60: Բնագիր: Զեռագիր:

Կ. Պոլիս

Հրանտ Ասատուր⁴⁸

Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան⁴⁹

Բաբկեն եպս.

Դուրյան եպս.⁵⁰

Թորգոմյան⁵¹

Երուսաղեմ

Մեսրոպ վրդ. Նշանյան⁵²

Տրդատ եպս. Պալյան⁵³

Փարիզ

Կարապետ Բասմաճյան⁵⁴

Արշակ Զորանյան⁵⁵

ՀԱԱ, ֆ. 654, ց. 3, գ. 1, թ. 61: Բնագիր: Ձեռագիր:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- 1 Գյուտ քին. Աղանյան՝ բանասեր, հրատարակիչ (1850-1920 թթ.):
- 2 Ստեփան Մալխասյան՝ պատմաբան, հայագետ (1857-1947 թթ.):
- 3 Ստեփան Լիսիցյան՝ ազգագրետ (1865-1947 թթ.):
- 4 Ա. Բաբախանյան (Լեո)՝ պատմաբան, հայագետ, բանասեր (1860-1932 թթ.):
- 5 Իսահակ Հարությունյան՝ բանասեր (1863-1928 թթ.):
- 6 Հովհաննես Թումանյան՝ բանաստեղծ (1869-1923 թթ.):
- 7 Սմբատ Տեր-Ավետիսյան՝ բանասեր, պատմաբան (1875-1913 թթ.):
- 8 Ասլան Շահնազարյան՝ պատմաբան (1877-1955 թթ.):
- 9 Մեսրոպ արք. Տեր-Մովսիսյան՝ հոգեւորական (1865-1939 թթ.):
- 10 Յոզեֆ Ստրժիգովսկի՝ Վիեննայի համալսարանի ուսուցչապետ (1862-1942 թթ.):
- 11 «Լումա» հանդես՝ Թիֆլիս, 1896-1911 թթ.:
- 12 «Փորձ» հանդես՝ Թիֆլիս, 1876-1881 թթ.:
- 13 «Հայ գրողների կովկասյան ընկերություն»՝ Թիֆլիս, հիմն. 3.10.1912:
- 14 «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերություն»՝ Թիֆլիս, 15.11.1881-1929:
- 15 Գալուստ Տեր-Մկրտչյան՝ միաբան, բանասեր, պատմաբան (1860-1918 թթ.):
- 16 Գարեգին արք. Հովսեփյան՝ հոգեւորական, բանասեր, արվեստաբան (1867-1952 թթ.):
- 17 Մենեքերիմ Տեր-Հակոբյան՝ ուսուցիչ, բանասեր (1881-1938 թթ.):
- 18 Աշոտ Հովհաննիսյան՝ պատմաբան (1887-1972 թթ.):
- 19 Մեսրոպ վրդ. Մաքսուդյան՝ հոգեւորական, բանասեր (1876-1918 թթ.):
- 20 Սահակ վրդ. Ամատունի՝ հոգեւորական, բանասեր (1856-1917 թթ.):

- 21 Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան՝ հոգեւորական, պատմաբան, բանասեր (1879-1974 թթ.):
- 22 Թորոս Թորամանյան՝ ճարտարապետ, արվեստաբան (1864-1934 թթ.):
- 23 Հայկ Հովհաննիսյան՝ ուսուցիչ, պատմաբան (1875-1958 թթ.):
- 24 Լեւոն Մելիքսեթյան՝ հայագետ, բանասեր (1890-1968 թթ.):
- 25 Ռուբեն Աբրահամյան՝ լեզվաբան (1881-1951 թթ.):
- 26 Երվանդ Լալայան՝ ազգագրագետ, բանասեր (1864-1931 թթ.):
- 27 Երվանդ Շահազիզյան՝ բանասեր (1856-1951 թթ.):
- 28 Կարապետ Կոստանյան՝ պատմաբան, հայագետ (1853-1920 թթ.):
- 29 Խ. Քուչուկ-Հովհաննիսյան՝ ուսուցիչ, պատմաբան (1819-1919 թթ.):
- 30 Նիկողայոս Ադոնց՝ պատմաբան, հայագետ (1871-1942 թթ.):
- 31 Հովսեփ Օրբելի՝ պատմաբան, հնագետ (1887-1961 թթ.):
- 32 Ա. Աղալոյի Քալանթարյան (Լորիս-Քալանթարյան)՝ հնագետ, պատմաբան (1884-1942 թթ.):
- 33 Հրաչյա Աճառյան՝ լեզվաբան (1875-1953 թթ.):
- 34 Հայր Հովհաննես Թորոսյան՝ բանասեր (1860-1940 թթ.):
- 35 Մկրտիչ Պոտուրյան՝ հոգեւորական, բանասեր (1881-1959 թթ.):
- 36 Սիմոն Երեմյան՝ բանասեր (1871-1938 թթ.):
- 37 Գրիգոր (Գրիգորիկ) Գալամբերյան՝ բանասեր (1862-1917 թթ.):
- 38 Ներսես Ակիւնյան՝ բանասեր (1883-1963 թթ.):
- 39 Հակոբ Տաշյան՝ բանասեր (1866-1934 թթ.):
- 40 Բառնաբաս (Պողոս) Պելեգիկցյան՝ բանասեր (1867-1921 թթ.):
- 41 «Հայոց երաժշտական ընկերություն»՝ Թիֆլիս, հիմնադրվել է 1912 թ.:
- 42 Ստեփան Կանայան՝ բանասեր (1867-1937 թթ.):
- 43 Նիկողայոս Մառ՝ պատմաբան, հնագետ, բանասեր (1865-1934 թթ.):
- 44 Մինաս Բերբերյան՝ հրապարակախոս (1871-1919 թթ.):
- 45 «Մշակ» հանդես՝ Թիֆլիս, 1872-1921 թթ.:
- 46 «Հորիզոն» հանդես՝ Թիֆլիս, 1909-1918 թթ.:
- 47 Հայաստանի պատմության պետական թանգարան՝ հիմն. 20.08.1921:
- 48 Հրանտ Ասատուր՝ բանասեր (1862-1928 թթ.):
- 49 Մաղաքիա արք. Օրմանյան՝ հոգեւորական, հասարակական գործիչ, պատմաբան, բանասեր (1841-1918 թթ.):
- 50 Եղիշե եպս. Դուրյան՝ հոգեւորական, հասարակական գործիչ, բանաստեղծ, բանասեր (1860-1930 թթ.):
- 51 Վահրամ Թորգոմյան՝ բժիշկ, բանասեր (1858-1942 թթ.):
- 52 Մեսրոպ Նշանյան՝ հոգեւորական, բանասեր (1872-1944 թթ.):
- 53 Տրդատ եպս. Պալյան՝ հոգեւորական, բանասեր (1850-1923 թթ.):
- 54 Կարապետ Բասմաջյան՝ պատմաբան, բանասեր (1864-1948 թթ.):
- 55 Արշակ Չոբանյան՝ բանաստեղծ, թարգմանիչ, բանասեր (1872-1954 թթ.):